

Kristiina Haarjärvi-Väyrynen, Virpi Lahtiharju, Päivi Mäntylä-Karppinen ja Esa Pursiainen

28.3.2018

PSYKOLOGITYÖ LAPSIPERHEEN EROPROSESSI- JA TUOMIOISTUINTYÖSKENTELYSSÄ

Tämä selvitys psykologityöstä lapsiperheen eroprosessissa ja siihen liittyvässä tuomioistuintyöskentelyssä on laadittu tausta-aineistoksi Psykologian tieteellisen neuvottelukunnan suositukselle psykologin työn hyväksi käytännöiksi tällä toiminta-alueella. Tieteellinen neuvottelukunta on Suomen Psykologiliiton ja Suomen psykologisen seuran yhteinen asiantuntijaelin, jonka tavoitteena on koota tietoa psykologisten palveluiden ja työmenetelmien pätevyydestä, tuloksellisuudesta ja vaikuttavuudesta. Koottujen tietojen pohjalta neuvottelukunta muotoilee suosituksia psykologian eri sovellusaloilla käytettävistä työmenetelmistä. Suositukset on tarkoitettu sekä psykologien ammattikunnalle että asiakkaille ja viranomaisille.

Selvityksen tarkoitus on toimia sekä perehdytysmateriaalina nuoremmille kollegoille että yhteistyötä edistävänä käsikirjana asiakkaiden ja muiden ammattikuntien edustajien suuntaan. Psykologityötä avioeroprosessin eri vaiheissa koskevat kuvaukset perustuvat tämän hetken lainsäädäntöön ja nykyisiin työkäytäntöihin. Kirjoittajien toiveena on, että tämä selvitys ja siihen perustuva suositus jäsentävät ja helpottavat psykologien ammattitoimintaa tällä vaativalla mutta merkityksellisellä työskentelyalueella.

JOHDANTO

Työryhmä tuotti suositus- ja kehittämisehdotuksia psykologityöstä lapsiperheen eroprosessi- ja tuomioistuinkäsittelyssä Tieteellisen neuvottelukunnan hyväksyttäväksi, joita yhteistyössä Tieteellisen neuvottelukunnan kanssa terävöitettiin. Suositukset ja kehittämisehdotukset ovat erillisenä tekstinä. Tässä selvityksessä kuvaamme, mitä tarkoitetaan perheasioiden sovittelulla, asiantuntija-avusteisella huoltoriitojen tuomioistuinsovittelulla, täytäntöönpanosovittelulla ja huoltoriidalla, joihin kaikkiin on oma lakipohjansa ja niihin oikeusministeriön verkkosivustot. Lisäksi kuvaamme erojen määriä Suomessa, miten eri tavoin perheenjäsenet reagoivat eroprosessiin, mitkä eroperheiden palvelumuodot ovat nykyisin käytettävissä, mitä erityisarvoa psykologityö tuo eroprosessityöskentelyyn, psykologin auttamistyön edellytykset ja riskit sekä varsinaiset suositukset. Koska eroprosessityö on hyvin vaativaa ja lainsäädännöllä ohjeistettua, lopuksi tuomme esiin tärkeitä lainsäädännöllisiä seikkoja ja huomionarvoisia asioita sekä työntekijän hyvinvointiin liittyviä tekijöitä.

Tekstissä käytämme ilmaisua ”lapsi” yksinkertaistamisen vuoksi. Niin sovittelumenettelyissä kuin tuomioistuinkäsittelyssä kunkin lapsen yksilöllinen näkökulma ja tarpeet ovat huomion kohteina. Kun tuomioistuinkäsittelyssä olevalla perheellä on useampia lapsia, työntekijän on tärkeä arvioida,

millaisena kyseessä olevan perheen lasten kuulemisprosessi toteutetaan. Kuullaanko kaikki lapset yksilöllisesti erikseen vai päädytäänkö kaikkien lasten tapaamiseen yhdessä. Menettelytavan valinnassa auttaa vanhempien kanssa työskentelevän työparin kanssa tehty arviointi ja suunnitelma käytännön toteuttamiseksi.

Tekstissämme käytämme ilmaisua ”eroperhe”. Sillä tarkoitamme perhettä, vanhempia ja lapsia, jotka elävät keskellä eroprosessia ennen vanhempien eropäätöstä ja sopuratkaisua lasten asioiden järjestämiseksi sekä perheen tilannetta, jossa vanhemmat eivät ole päässeet yhteiseen sopimukseen ja lastenhuoltoasioiden ratkaisu on siirtynyt tuomioistuimen päätettäväksi.

Tekstiin emme ole sisällyttäneet tasa-arvonäkökulmasta tarkasteltuna vähemmistöperheiden eroprosessitilanteita kuten seksuaalinen suuntautuminen, maahanmuuttajuus jne. Näiden perheiden esiintyvyys lapsiperheiden eroprosessityöskentelytilanteissa tulevaisuudessa lisääntyy ja on tarpeellista tulla asianmukaisesti ja tasaveroisesti huomioiduiksi. Näiden perheiden erityistilanteet ja -tarpeet vaativat perhekulttuurista riittävää asiantuntemusta ja nykyisten työkäytäntöjen soveltuvuuden arvioimista mukaan lukien tulkkauksen järjestämisen kaikkiin palvelutilanteisiin jne. Em. tasa-arvokysymyksiin suositusten työstäminen on jatkotyöstämisen paikka.

Lapsiperheen eroprosessi voi toteutua hyvin eri tavoin ja eri vaiheiden kautta. Vanhemmat voivat miettiä rakentavasti eron lopullisuutta pitkäänkin ennen kuin hakevat eroa. He saattavat muuttaa erilleen ilman erohakemusta ja vasta erillään asumisen jälkeen tekevät lopullisen ratkaisun. Toisinaan ero tulee toiselle vanhemmalle täysin odottamatta ja dramaattisesti toisen vanhemman muutettua yllättäen lasten kanssa pois yhteisestä kodista tai vanhempi saa tiedon erohakemuksesta kärjäoikeuden kanslian ilmoituksella. Vanhempien eroamisen tavoista huolimatta ero nostattaa perheenjäsenissä stressiä ja ahdistusta sekä voimakkaitakin tunteita, joiden helpottamiseksi ja hallitsemiseksi perheenjäsenien käytettäväksi on tarjolla erilaista erotyöskentelyä. Palvelut vaihtelevat kuitenkin paikkakunnittain. Perheneuvoloissa lienee kattavin tieto saatavista palveluista. Myös kolmannen sektorin toimijat ovat kehittäneet erilaisia eropalveluja mm. vertaistukiryhmiä.

Koska lapsiperheen eroprosessin kulku voi edetä hyvin monella tavoin, tässä keskitytään niihin lapsiperheen eroon liittyviin julkisiin lakisääteisiin palveluihin, joissa psykologi voi olla mukana työntekijänä vasta sen jälkeen, kun hän on saanut tehtävän suorittamiseen tarvittavan oman kunnan sosiaalilautakunnan valtuutuksen, riittävän pätevyyden ja kokemuksen. Yksin psykologin perustutkinto ei riitä tehtävien suorittamiseen. Tehtävien suorittaminen on moniammatillista yhteistyötä niiden ammattihenkilöiden kanssa, joille on annettu tehtävään sidottu vastuu vastata palveluista, alaan soveltuva täydennyskoulutus ja riittävä työkokemus. Soveltuva alan ammattilainen, kuten psykologi, voi toimia **perheasioiden sovittelijana** (AL, 411/1987), **asiantuntija-avustajana tuomioistuinsovittelussa** (RiitsovL 394/2011, 351/2014), **olosuhdeselvityksen ja siihen liittyvän lapsen kuulemisen toteuttajana** (LHL, 1983) ja **täytäntöpanosovittelijana** (TpL, 1996/619). On tärkeää osata erottaa nämä roolit toisistaan, koska niillä on eri säädöspohja, eri tavoitteet ja tehtävät. Työn laadukkaan suorittamisen edellytyksenä on perehtyminen suluissa mainittuihin lakeihin, joista lisätietoa saa oikeusministeriön ylläpitämästä sivustosta: <https://www.finlex.fi/>. Kun ammattilainen toimii oikeuden pyytämänä ja sosiaalilautakunnan osoittamana asiantuntijana, hänet voidaan tarvittaessa pyytää oikeuteen todistajaksi. Haastavissa tilanteissa oikeusprosessi tukee ammattilaisen työtä ja antaa sille raamit.

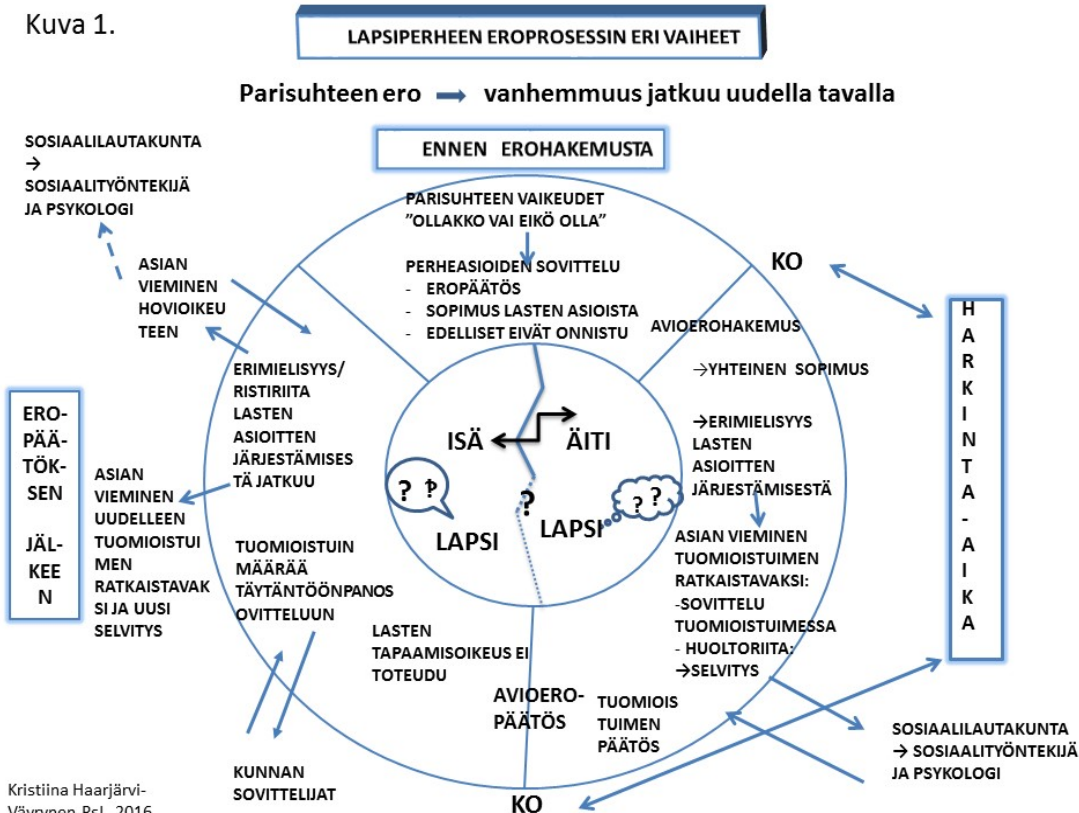
1. EROPROSESSIN ERI VAIHEET

Perheen eroprosessin eri vaiheissa vanhemmille on tarvittaessa käytettävissä eri lakeihin perustuvaa **kolmea** sovittelunimikkeellä olevaa palvelua, joilla kullakin on omat säädöksensä ja toimintaehtonsa, joista psykologin on tärkeä olla perillä työroolinsa selkiyttämiseksi.

- **Perheasioiden sovittelu** on asiakkaille vapaaehtoinen mutta kunnan järjestämisvelvollisuuden alainen sosiaalipalvelu eropäätöksen ja -järjestelyjen tekemiseksi sekä ristiriitojen käsittelemiseksi.
- **Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelu** on tuomioistuimessa oikeudenkäynnin vaihtoehto.
- **Täytäntöönpanosovittelu** on oikeuden määräämä työskentely, kun lainvoimainen vanhempien tekemä ja sosiaaliviranomaisen vahvistama sopimus tai oikeuden päätös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ei käytännössä toteudu.

Mikäli lapsen huoltoon, asumiseen ja tapaamisoikeuteen liittyvät asiat eivät selviä sovittelupalveluiden kautta ja vanhemmat vievät lapsen asiat oikeuden ratkaistavaksi, tuomioistuin voi päätyä pyytämään **olosuhdeselvitystä** ja siihen sisältyvää **lapsen kuulemistä** voidakseen ratkaista kiistanalaiset lasta koskevat asiat lapsen edun mukaisesti.

Kuvassa 1. on kuvattu niitä lapsiperheen eroprosessin eri vaiheisiin liittyviä kunnallisia kaikille perheille tarkoitettuja palveluja, joista vanhemmat voivat saada tukea erosta selviytymiseksi ja alaikäisten lasten asioiden järjestämiseksi.

Avioerojen määrä on vakiintunut noin 13 000 – 14 000 eroon vuodessa. Lisäksi tulevat avoerot, joiden määrästä ei ole tarkempaa tietoa. Arviolta 35 000 lasta kokee vuosittain vanhempiensa eron tai erilleen muuton. Valtaosa vanhemmista, noin 90 %, tekee lastenvalvojan vahvistamana sopimuksen yhteishuollosta. Tämä on tulkittavissa kulttuuriseksi muutokseksi viranomaispäätösten vähenemisestä ja sopimuskulttuurin kasvusta. Vaikka vanhemmilla on periaatteellista tahtoa tasaveroiseen osallistumiseen lasten elämään eron jälkeen, on eron sopeutumisessa yksilö- ja perhetasolla kyse isosta muutosprosessista niin psyykkisesti, emotionaalisesti, sosiaalisesti kuin juridisesti ja taloudellisesti.

Perheen hajoaminen nostattaa sen jäsenissä voimakkaitakin ristiriitoja, tunteita sekä stressiä ja lapset ovat herkkiä aistimaan meneillään olevat häiriöt ja reagoivat niihin myös omalla tavallaan ja tahdillaan. (Ayalon & Flasher, 1997). Lapsi kokee perheen hajoamisen oman kokemusmaailmansa ja kehitystasonsa mukaisesti ja saattaa olla hyvin hämmentynyt tilanteesta, mikäli vanhemmat eivät omasta ahdistuksestaan johtuen pysty olemaan lasta varten ja kertomaan hänelle tilanteesta ikätasoisesti ja turvallisuudentunnetta lisäävällä tavalla. Myös lapsi joutuu luopumaan hänelle tärkeistä ihmissuhteista ja asioista, mikä saattaa aiheuttaa hänelle suurta surua, ahdistusta ja pelkoa. Vanhempien eron myötä lapsi voi joutua tilanteeseen, jossa heidän tietoisuuttaan asioista herätetään liian aikaisin. Hänelle voidaan selittää aikuisten asioita tai häneltä voidaan odottaa ymmärrystä, vastuuta ja päätöstä eron liittyvistä asioista, joihin hänellä ei ole vielä edellytyksiä, valmiuksia eikä päätäntävaltaa. On tutkimuksellista näyttöä siitä, että lapsi toivoo omien vanhempien tekemien päätösten ja kertovan lapselle eron liittyvistä asioista, koska vanhemmat tietävät parhaimmin, mistä erossa on kysymys, mitä tulee tapahtumaan jne (Väyrynen, 2008).

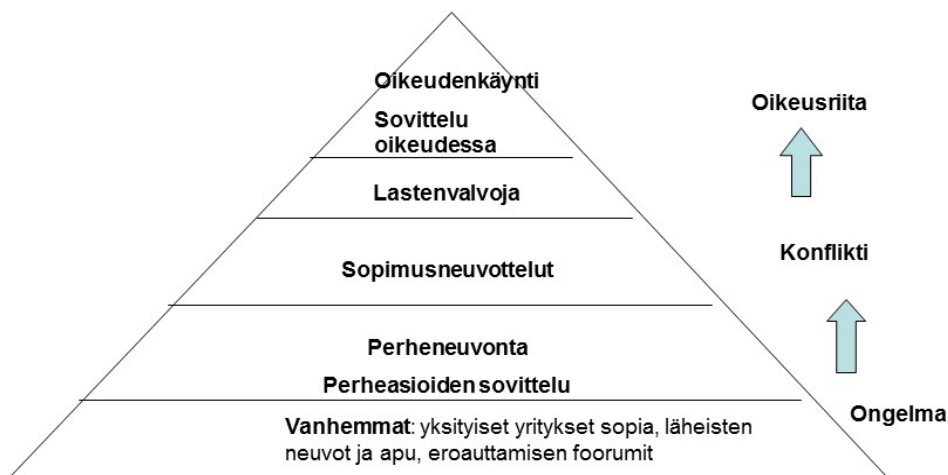
Lapsen sopeutumisesta eron tiedetään useiden lastenpsykiatrien mukaan, että ajan kuluessa 80% lapsista sopeutuu hyvin saadessaan vanhemmiltaan erityistä huomiota ja tukea ja joskus myös lyhytkestoista ammattiapua. Kuitenkin noin viidennes eroperheen lapsista joutuu usein pitkäkestoisten päätösten käsittelyprosessien uhreiksi ja vanhempiensa konfliktien välikappaleiksi ja siten usein myöhemmin konfliktoituneiden erokiistojen jälkeen myös psykologisen ja psykoterapeuttisen tuen tarpeeseen.

Nouseva trendi eroauttamisessa on erilaisten sovittelumenettelyjen lisääntyminen. Eropalvelujen käytön määrää ei ole tilastoitu minkään hallinnonalan toimesta. Tuomioistuimiin tulevien riitaisten huoltoasioiden juttujen määrä on 2000. Kaikkiaan käräjäoikeuksiin tulee vuosittain 3600–3900 huolto- ja tapaamisasiaa, joista siis osa on riidattomia eli vanhempien yhteisiä hakemuksia tai toinen osapuoli ei riitautaa. Riitaisista asioista sovitaan vajaa puolet. Tämä tieto on vuodenvaihteesta 2005–2006 (Oikeuspoliittisen laitoksen tutkimus) Tästä määrästä vajaa puolet päättyy oikeudenkäynnin yhteydessä sovinnon edistämisen menettelyllä tehtyihin päätöksiin ja perinteiseen oikeudenkäyntiin saman suuruinen joukko. Tuomioistuimen asiantuntija-avusteiseen huoltoriitasovitteluun ohjautuu noin 700–800 hakemusta, joista arviolta kahdessa tapauksesta kolmesta vanhemmat löytävät yhteisen sopimuksen. Oikeusministeriön 3-vuotisessa kokeilussa 77 % huoltoriitasovitteluun tulleista jutuista päättyi osa- tai kokonaisuovintoon. Oikeusministeriön asettaman **Asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun** seurantaryhmän loppuraportin mukaan (12/2016) kokonaisuovintojen määrä on pysynyt suunnilleen samana, mutta osasovintojen määrä näyttäisi jonkin verran nousseen. Eli raportti vahvistaa sen, että noin 3/4 sovitteluun tulevista riidoista saadaan sovittua. Tämä vastaa kansainvälisesti yleistä sovittelumenettelyissä saavutettua sopimusten tasoa (Ervasti-Nylund, 2014).

Eroperheen auttamispalveluja voidaan hahmottaa Auvisen mukaan pyramidina (Kuva 2.) siten, että pyramidin pohjatasolla on laajassa käytössä olevaa peruspalvelua ja huipulle edettäessä erikoistuneempaa ja vain suppealle käyttäjäkunnalle suunnattua palvelua. Perustasolle asettuu em. lastenvalvojen sopimuspalvelu, minkä päälle rakentuu perheasioiden sovittelu yhteistyövanhemmuutta ja lasten asioita koskevana neuvottelupalveluna. Seuraavalle tasolle sijoittuvat terveydenhuollon terapeuttiset tuet, joiden hyödyntäminen on kyllä yleistä mutta kuitenkin vain osan eroavista käyttämiä. Kolmion kärkeen, edellisiä määrällisesti vähäisempinä käyttömäärältään, asettuvat tuomioistuimen menettelyt: oikeudenkäynti ja siihen kytkeytyen olosuhdeselvitys ja täytäntöönpanosovittelu sekä vuodelta 2014 uutena palveluna em. asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelu. Pyramidimallin avulla kuvataan myös palvelujen ensisijaisuutta ja nivelymistä toisiinsa.

Kuva 2. Lapsenhuoltoasioiden sopimisen ja ratkaisun foorumit pyramidina. (Auvinen, luentomateriaali)

Sopimisen ja ratkaisun foorumit pyramidina

Psykologiliiton ammattieettinen lautakunta on todennut (Eskelinen, 2016), että työ eroperheen kanssa on työntekijöille vaativaa ja edellyttää monialaisen perustiedon hallintaa psykologisista ilmiöistä ja niihin liittyvistä juridisista kysymyksistä. Perustiedon hallintaan liittyy tietous eroprosessin kulkuun liittyvistä vaiheista, stressiä aiheuttavista tekijöistä ja tunteista, jotka perheenjäsenissä aktivoituvat. Lapsiperheen ero on pitkä, stressaava ja tunnevaltainen prosessi. Yhteisen kodin hajoaminen aiheuttaa kaikissa perheenjäsenissä erilaista reagoitua. Vanhemmille tulee eroon liittyviä käytännön lisätöitä, arkiasioiden järjestelyjä uudessa elämäntilanteessa kuten uusien asuntojen hankkimista, raha-asioiden selvittelyä jne. Tämä vie vanhemmilta voimavaroja ja on pois lapselta. Päivittäisissä toiminnoissa väistämättä eteen tulevat muutokset nostattavat jokaisessa henkilökohtaisia tunteita ja henkistä stressiä sekä horjuttavat koko perheen tasapainoa

ennen kuin uudenlaiset toimivat järjestelyt vähitellen löytyvät. Vanhemmat voivat kokea mm. itsetunnon loukkausta, voimakasta hätää, pelkoa ja menetysten tuottamaa ahdistusta sekä häpeää ja syyllisyyttä. Toiminta- ja työkyky voivat alentua ja kriisiin liittyvä uupumus voi jatkua pitkään. Nämä aikuisten voimakkaat tunteet ja lisääntyneet tehtävät saattavat kärjistä erojärjestelyjä, jolloin vanhempien on usein vaikea erottaa omia tunteitaan lapsen tunteista ja tilanteesta, mikä vaikeuttaa lapsen vanhemmiltaan tarvitseman tuen saamista.

Lainsäädäntö (Avioliittolaki, 1987) määrittelee, kuinka harkinta-aika alkaa, milloin ero tulee voimaan, mitä ja miten vanhempien on sovittava eron jälkeen lapsen elatuksesta, huoltajuudesta, asumisesta ja lapsen tapaamisoikeudesta. Vanhempien on tärkeitä saada tietoa, millaista sovittelua perheenjäsenet voivat saada eroprosessin työstämiseksi, miten ja mikä viranomainen vahvistaa sopimukset sekä siitä, kuinka toimia, mikäli vanhemmat eivät löydä yhteistä sopua lasten asioitten järjestämisestä.

Vanhemmat voivat ratkaista esim. lapsen tapaamisoikeuden erilaisten järjestelyjen kautta. Vuoroviikkoasumisesta on työkokemuksiin ja suomalaisen laadulliseen tutkimukseen perustuvaa tietoa lasten kokemusten kautta. Linnavuoren laadullisen väitöstutkimuksen mukaan useimmat haastatelluista lapsista, joita oli 20 lasta 15 perheestä, koki vuoroviikkojärjestelyn hyväksi, jota eivät halunneet muuttaa, vähemmistö lapsista koki kielteisiä puolia. Vuoroviikkoasuminen tuo lapselle monia hyviä asioita, kuten sen, että järjestely takaa lapselle yhtäläiset mahdollisuudet elää kummankin vanhemman arjessa. Samoin se antaa lapselle yhden laajan perheyhteisön kahdessa kodissa. Vanhempien suunnitellessa vuoroviikkoasumista sen onnistumisen kriittisenä puolena lapsen hyvinvoinnin kannalta on se, että se edellyttää vanhemmilta yksituumaisuutta järjestelyä kohtaan: jatkuvaa ja sovinnollista yhteistyötä ja aktiivista tiedonvaihtoa, avoimuutta, keskinäistä tasa-arvoisuutta ja sujuvuutta. Lisäksi on tärkeitä, että vanhemmat kykenevät arvioimaan järjestelyä aidosti lapsen kokemuksista käsin ja tarvittaessa tekemään lapsen hyvinvointia turvaavia muutoksia. Mikäli järjestely tuo kielteisiä kokemuksia, vanhemmat voivat niitä yhdessä lasta kuullen muuttaa sujuviksi ja toimiviksi. Lyhyet etäisyydet vanhempien kotien välillä mahdollistavat lapselle samana pysyvän lähiympäristön ml. sujuvan päivähoidon, koulunkäynnin ja sosiaalisen ikätovereiden verkoston kummankin vanhemman luota. Mikäli vuoroviikkoasuminen ei perustu vanhempien keskinäiseen sovinnollisuuteen sekä tasa-arvoisuuteen ja mikäli vanhempien välillä on erimielisyyttä järjestelyn sopivuudesta, jopa konflikti, ei välttämättä jatkossa tue lapsen hyvinvointia. Pienten lasten ollessa kyseessä viikko on liian pitkä aika olla erossa toisesta vanhemmasta ja vaihdot on tärkeä suunnitella lyhemmiksi (Nilsen, 2014; Linnavuori, (2007).

Laajassa australialaisessa tieteellisessä tutkimuksessa on tutkittu asumisjärjestelyjen ja vanhempien välisen konfliktin vaikutuksia lasten tunne-elämän kehitykselle. Kaikenikäisten lasten kohdalla vanhempien yhteistyön puutteilla oli yhteys lasten masennus ja ahdistusoireistoon. Asumisjärjestelyt sen sijaan vaikuttivat eri tavoin lasten iän mukaan. Pienen lasten (alle 4 v) kohdalla vuoroasuminen (yli 5 vrk) näkyi keskittymisvaikeuksina, oppimisen ja leikkitaitojen puutteina sekä tunnesäätelyn ongelmina. Vastaavaa eroa ei enää tullut esiin yli 4-5 v lapsilla. Tutkijat kiinnittävät huomiota siihen, että pienten lasten ollessa kyseessä ja erityisesti vanhempien ristiriitojen vallitessa vuoroasuminen muodostuu lapselle kehitykselliseksi riskeiksi (McIntosh, Smyth, Kelaher. Wells, Long, 2010).

2. PSYKOLOGINEN ASiantuntemus EROPERHETYÖSSÄ

Psykologi on käyttäytymisen, vuorovaikutuksen ja tunne-elämän sekä lapsen psyykkisen kehityksen asiantuntija. Psykologin työskentely perustuu tieteelliseen näyttöön sekä yleisesti hyväksytyihin toimintatapoihin. Lakisääteisten palvelujen tuottajanakin psykologi toimii psykologien ammattieettisten periaatteiden ja ammattikäytäntöjen mukaisesti.

Psykologisessa arvioinnissa ja tutkimuksessa peruskysymyksenä on, mitä käyttäytymisen ja siihen liittyvien psykologisten tekijöiden perusteella voidaan olettaa pysyvästi tai tilannesidonnaisesti. On tärkeä tunnistaa esim. erotilanteen aikaansaama kriisi henkilön yleisistä persoonallisista tekijöistä. Johtopäätösten perusteella voidaan arvioida mm. tunteiden merkityksiä, käyttäytymisen vaikutuksia, vuorovaikutuksen erilaisia ilmiöitä sekä lapsen psyykkisiä kehitystarpeita ja riskejä nykyhetkessä ja tulevaisuudessa. Arvioita voidaan hyödyntää useilla tavoilla, kuten hoidollisten interventioiden, muiden tukitoimien ja sovittelutyön sekä oikeuden päätösten osana.

3. PSYKOLOGIN TUOTTAMA ERITYISARVO EROPERHETYÖSKENTELYSsÄ

Saatuana pätevyyden ja asemaansa liittyvän valtuutuksen tehtävän suorittamiseen psykologi voi tuoda oman ammatillisen tietämyksensä ja osaamisensa erotyöskentelyyn. Psykologi tuntee lapsen normaalin ja poikkeavan psyykkisen kehityksen tunnusmerkit. Kehityspsykologisen tietämyksensä avulla psykologi tuntee lapsen kehitysvaiheiden ominaispiirteitä ja tunnistaa ikäspesifiä käyttäytymistä sekä tietää vanhemmuudelle asetettavia tehtäviä ja vaatimuksia eri kehitystilanteissa. Psykologi kykenee arvioimaan kehitykselliset riskit nykytilanteessa ja tulevaisuudessa sekä kommunikoimaan ne sekä perheenjäsenille että muille ammattihenkilöille. Psykologi omaa koulutuksensa myötä tietoa lapsen ja vanhemman välisen kiintymyssuhteen muodostumisesta ja suhteen laadun arvioinnista.

Psykologilla on koulutuksensa pohjalta tietoa ihmisen tunne-elämän prosesseista kuten samanaikaisten, voimakkaiden ja ristiriitaisten tunteiden synnystä ja niihin vaikuttamistavoista. Tunteiden säätelyn sekä muutosprosessin kulusta ja sen hitaudesta psykologilla on ammatillista ymmärrystä. Psykologi mahdollistaa muutosprosessia tukevien myönteisten, kehitystä eteenpäin vievien ja sitä kannattelevien elementtien vahvistamista. Jotta muutosprosessiin pääsee syntymään kehitystä eteenpäin vievää ilmapiiriä, tarvitaan dialogia, jonka kulmakiviä ovat myönteinen asenne ja tila kuunteluun ja kuulemiseen, mahdollisuutta pysähtyä keskittymiseen ja sen pohjalta muutostarpeiden hahmottamiseen ja tunnistamiseen. Tämän toteutumisen onnistumiseksi tarvitaan prosessityöskentelyä myös ajattelulle, mikä mahdollistuu työskentelyn kautta, jolloin riittävä kypsyttely- ja viipymisaika tukee uusien muutostarpeiden arvon ja merkityksen luomista. Tärkeitä elementtejä ovat myös mahdollisuus saada palautetta ja tietoa palautuksen, sanomisen ja toiminnan kautta. Tämä psykologien osaaminen laajentaa eroperhetyöskentelyn luotettavuutta myös silloin, kun psykologi on työparina vanhempien tapaamisissa perheasioiden sovittelussa, tuomioistuinsovittelussa sekä olosuhdeselvitys- ja täytäntöönpanosovitteluprosessin ajan, ei yksin lapsen kuulemistehtävän suorittajana.

Psykologi on perehtynyt vaikeiden elämätilanteiden merkitykseen ja vaikutukseen ihmisten elämässä. Psykologi pystyy tunnistamaan kriisejä ja traumoja, joiden näkyviksi tekeminen ja ymmärtäminen auttavat asioiden oikeanlaista käsittelyä.

Psykologilla on erityisiä valmiuksia tunnistaa ja käsitellä myös niitä ilmiöitä, joita työskentely hänessä itsessään, perheenjäsenissä ja muissa työntekijöissä herättää. Psykologin koulutuksen, kliinisen työkokemuksen ja lapsiperheiden kanssa työskentelyn perusteella psykologilla on tottumusta käyttää itsereflektiota, jonka osana on arvioida itsestä /itsessä, asiakkaasta ja työroolista aiheutuvia tunteita ja ajatuksia. Tällä metodilla on mahdollista hankkia ilmiöiden tunnistamista koskevaa asiantuntemusta sekä työn laatua korjaavaa sisältöä. Myös työnohjaus tukee itsereflektion käyttöä.

Psykologin koulutus ja kliininen työkokemus auttavat psykologia havaitsemaan oman vaikutuksensa perheenjäsenten ja muiden ammattihenkilöiden toimintaan. Kuormittavissa työtehtävissä kaikki ammattihenkilöt ovat alttiita mm. suoraviivaiseen päätöksentekoon, asenteelliseen toimintaan, tietyn toisen osapuolen puolelle asettumiseen ja virheellisiin arvioihin. Psykologinen kompetenssi mahdollistaa näiden riskien tunnistamista ja ehkäisyä ja siten lisää työn laatua ja luotettavuutta.

Psykologilla on erityiset mahdollisuudet kouluttautua tunnistamaan ja käsittelemään seksuaalista hyväksikäyttöä ja pahoinpitelyä sekä niiden epäilyjä.

Eroperhetyöskentelyssä on kyse sekä arvioinnista että interventioista. Arviointi on parhaimmillaan myös interventio, koska sillä miten arviointi suoritetaan, on vaikutusta arvioitavien kokemukseen ja hyvinvointiin. Parhaimmillaan ammattihenkilöiden tapa toimia eroprosessissa on perheelle voimavaraistava ja itseluottamusta lisäävä kokemus, mikä parantaa perheen mahdollisuuksia selviytyä yhteisistä päätöksistä jatkossa erimielisyyksistä huolimatta. Huonoimmillaan perheenjäsenet voivat kokea ammattihenkilöiden toiminnan epäkunnioittavana, puolueellisena, asenteellisena ja tunkeutuvana. Tällaiset kokemukset eivät mahdollista rakentavaa ja luottamuksellista keskusteluilmapiiriä, vaan vähentävät halukkuutta työskennellä yhteisen tavoitteen eteen prosessin aikana ja sen jälkeen. Käyttäytymisen ja vuorovaikutuksen ammattilaisina psykologit pyrkivät havaitsemaan oman toimintansa vaikutuksen perheenjäseniin sekä säätelemään vuorovaikutuksessa olemisen tapaansa siten, että sen vaikutus on kokonaisuutta tukeva.

Lapsen yksilöllisen tilanteen arviointi ei riitä, vaan lapsi on aina osa koko perheen kokonaistilannetta ja systeemistä rakennetta. Lapsiperheen kokonaistilanteen sekä kehityksellisten ja psykologisten tehtävien toteutumisen havainnointi ja ymmärtäminen auttavat arvioimaan perheenjäsenten vuorovaikutuksen tapoja. Samalla saadaan tietoa, kuinka eroperheyhteisö huolehtii jäsentensä hyvinvoinnista, erityisesti lapsijäsenten. Eroperheen systeemisyyden tuntemus tekee mahdolliseksi havaita perheen jäsenten käyttäytymisen vaikutukset muihin jäseniin ja kuinka avoin tai suljettu eroperhe on suhteessa toisiin perheen ulkopuolisiin yhteisöihin. Systeemisyyden ja perhepsykologisen näkökulman käyttö tuo esiin, kuinka eroperhe ylläpitää henkistä tasapainoa, millainen kyky eroperheellä on muutoksiin sopeutumiseen, millainen sääntöjärjestelmä sillä on sekä sitä, mikä merkitys jäsenen huonovointisuudella on suhteessa koko eroperheyhteisölle. Eroperheen sisäisten rakenteiden tarkastelu kuvaa perheen virallisia ja epävirallisia rakenteita. Ylä- ja alarakenteiden välinen toimivuus, selkeys ja joustavuus antavat tietoa vanhempien ja lasten asemasta eroperheessä. Edellinen auttaa arvioimaan, kuinka eroperhe tukee jäsentensä tunne-elämän, sosiaalisuuden ja kognitiivisten taitojen kehittymistä, samoin huolehtimis- ja itsenäistymistehtävien toteutumisen onnistumista. Kun psykologi suorittaa lapsen kuulemistehtävää hän saa lisäarvoa omaan

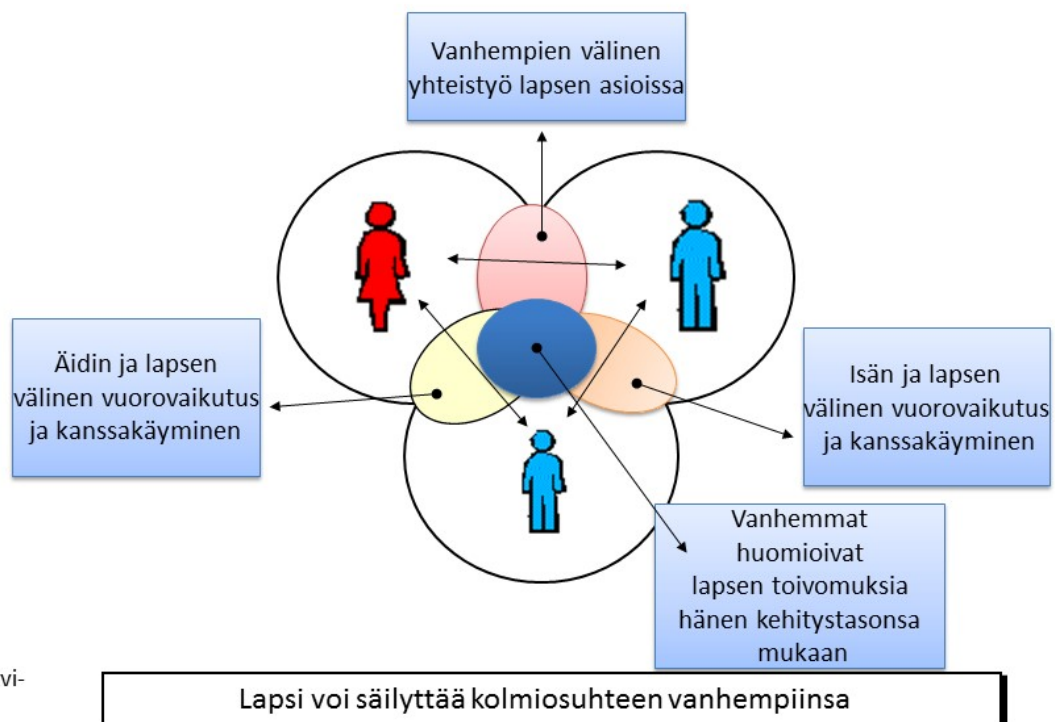
arviointiprosessiin sen kautta, että hän lapsen tapaamisen lisäksi on tiiviisti työparina/työryhmän jäsenenä koko työprosessin ajan.

Lapsiperheen kaikessa erotyöskentelyssä ja korostetusti oikeusprosesseissa ydinkysymyksenä on, kuinka lapsen edun näkökulma pääsee toteutumaan suhteessa vanhemmuuteen. Kun yhteisen kodin hajoamisen jälkeen vanhempien keskinäinen yhteydenpito riittävästi jatkuu ja vanhemmat pyrkivät huolehtimaan omasta hyvinvoinnista ja jaksamisesta, ovat lapsen kannalta suojaavia tekijöitä. Se, että vanhemmat kertovat avoimesti lapselle heidän ikätaso huomioiden omat aikuisten keskinäiset vaikeudet, ja että he esim. hakevat itselle apua muilta aikuisilta, lisäävät lapsen turvallisuuden tunnetta. Huoltajuuskiistat ovat lapselle viestejä eroperheen lojaliteettiristiriidoista ja altistavat lapsen lojaliteettikonfliktille. Kun eron jälkeen lapsen ja kummankin vanhemman yhteydenpito- ja tapaamisjärjestelyt vakiintuvat ja lapsi saa elää kummankin vanhemman arjessa, pitkittäistutkimuksen mukaan eron nostattama lapsen emotionaalinen hätä ja ahdistus helpottavat (Cotroneo, Moriarty ja Smith (1992); Kopetski, 1998; Salo, 2011). Kun lapsi voi elää oman kehitysrytminsä mukaisesti lapsena ilman että hän tulee vedetyksi osaksi vanhempien kiistaa, hän voi säilyttää eron jälkeisessä arjessa oman autonomiansa ja suhteensa kumpaankin vanhempansa.

Kuvassa 3. on kuvattu lapsen edun toteutumista ja hyvinvoinnin lisääntymistä sen kautta, että hän voi säilyttää autonomian ja kolmiosuhteen kumpaankin vanhempansa.

Kuva 3.

Mikä auttaa lasta vanhempien erossa?

Kristiina Haarjärvi-
Väyrynen
PsL 2016

4. AVIOEROAUTTAMISEN MENETTELYT JA NIIDEN LAKIPERUSTA

4.1. Ennen tuomioistuinkäsittelyä

Avioero: Avioeron hakeminen on kaksivaiheinen menettely. Avioeroa haetaan jommankumman puolison kotikunnan käräjäoikeudesta. Puolisot voivat hakea eroa yhdessä tai vain toinen voi tehdä sen, jolloin käräjäoikeus antaa hakemuksen tiedoksi toiselle puolisolle. Puolen vuoden mittaisen harkinta-ajan päätyttyä vanhempien on uudella erohakemuksella vahvistettava päätöksensä erosta ja sen jälkeen ero tulee voimaan.

Lapsen asioita koskevat sopimukset: Vanhemmat voivat sopia lapsen huollosta, asumisesta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta kunnallisen lastenvalvojan luona. Sosiaali- ja terveyslautakunta vahvistaa sopimuksen, jolloin se rinnastuu oikeuden päätökseen. Vanhemmat voivat tehdä lasta koskevat sopimukset myös tuomioistuimessa avioeron hakemisen yhteydessä, jolloin tuomioistuin vahvistaa päätöksellään vanhempien sopimuksen. Vanhemmat voivat myös tehdä käräjäoikeudelle yhteisen hakemuksen, jossa he pyytävät sopimuksensa mukaista ratkaisua (LHL 14§ 1 mom). Mikäli vanhemmat haluavat täytäntöönpanokelpoisen sopimuksen, sopimuksen ehdot tulee määrittellä yksiselitteisesti. Vanhemmat voivat sopia lapsen asioista keskenään, mutta silloin sopimus ei ole täytäntöönpanokelpoinen, vaan vasta sen jälkeen, kun sopimus on virallisesti vahvistettu joko sosiaali- ja terveyslautakunnan tai tuomioistuimen toimesta.

Perheasioiden sovittelu: Lakisääteinen (AL, 411/1987) perheasioiden sovittelu on pääasiassa vanhemmille suunnattu palvelu, jonka avulla he voivat prosessoida eroon liittyviä kysymyksiä ja etsiä yhteisiä ratkaisuja ennen eropäätöstä, eron aikana tai sen jälkeen. Lapsen asema erossa on pyritty turvaamaan lasta koskevilla sopimuksilla, jotka vanhemmat voivat tehdä päädyttyään eroon. Perheasioiden sovittelun järjestämisestä huolehtii sosiaalilautakunta ja sovittelua voivat antaa sosiaalilautakunnan nimeämät kunnalliset yhteisöt (esim. perheneuvola). Aluehallintovirasto voi hakemuksesta myöntää joko yhteisöille (esim. perheasiain neuvottelukeskus) tai yksittäiselle työntekijälle luvan toimia perheasioiden sovittelijana.

Perheasioiden sovittelu on tarkoitettu vapaaehtoiselta pohjalta kaikille perheenjäsenille. Vaikka avioliittolaki ulottaa perheasioiden sovittelun kaikkiin perheen ristiriitoihin, niin käytännön perheneuvontatyössä sillä on selkeä kytkentä erotilanteisiin. Kun perheasioiden sovittelu rajataan koskemaan eron harkintaa, erojärjestelyjä ja eroon sopeutumista, se eriytyy vanhempien väliseksi neuvotteluavuksi eroten muusta perheneuvontatyöstä omaksi työmuodokseen.

Perheasioiden sovittelu keskittyy vanhempien kanssa työskentelyyn, mutta lisäksi on mahdollisuus lasten mukaanottoon, kun sille on sovitteluprosessin kannalta perusteltu tilanne ja sitä valmistellaan yhdessä vanhempien kanssa. Tärkeätä on, että ennen lasten osallistumista vanhemmat ovat työskennelleet riittävän pitkälle saavuttaen rakentavan keskusteluyhteyden ja valmiuden kuulla lasten näkemyksiä ilman lasten vetämistä päätöksentekijäksi tai vanhemman oman näkökannan tukijaksi. Lapsi/lapset voivat osallistua sovitteluun rinnakkaisten erilliskeskustelujen ja niihin liittyvien eroperheen yhteistapaamisten muodossa. Näissä keskusteluissa sovittelija ohjaa keskustelutavan, -tyylin ja -tempon niin, että ne vastaavat lapsen kehitystasoa ja lapsi saa kokemuksen kuulluksi tulemisesta (Piha, 1999). Parhaimmillaan menettely tuo lapsen aidon äänen esiin vanhemmille eroprosessin aikana, mikä helpottaa lapsen oloa erojärjestelyissä ja antaa vanhemmille tietoa sopimustensa edistämiseksi.

Perheasioiden sovitteluun liittyy **ankaroitettu vaitiolovelvollisuus**. Sovittelija ei saa hankkia eikä myöskään luovuttaa sovittelussa saamia tietoja kenellekään ulkopuoliselle. Sovittelija ei tutustu lasta tai vanhempia koskeviin asiakirjoihin eikä kirjaa keskusteluja käyntimerkintöjä ja työmuotomainintoja laajemmin eikä ole yhteydessä toisiin viranomaisiin. Perheasioiden sovittelija ei myöskään tee asiantuntijalausuntoja. Poikkeuksen tiukasta vaitiolovelvollisuudesta tekee lastensuojeluilmoituksen tekemisvelvoite, mikäli lapsen etu sitä edellyttää. Asiakassuhteen alussa on tärkeitä, että kummankin vanhemman kanssa selkeästi määritellään työskentely perheasioiden sovitteluksi, jotta kaikilla osapuolilla on yhtenäinen käsitys yhteistyön luonteesta ja rajoista. Eduskunnan oikeusasiamies on huomauttanut (oikeusasiamiehen ratkaisu 2059/2/03), että sosiaalitoimen tarjoamissa neuvonta- ja sovittelupalveluissa ei aina ole selvyyttä siitä, onko kyse perheasioiden sovittelusta vai jostain muusta toiminnasta. Perheasioiden sovitteluun liittyvän ankaroitetun vaitiolovelvollisuuden ansiosta voidaan mahdollistaa luottamuksellinen työskentelytilanne, jossa vanhemmat voivat puhua erimielisyyksistään ja tarkastella niitä mahdollisimman avoimesti ja totuudellisesti.

Sovittelussa perustavaa laatua oleva tarkoitus on oikeuttaa ja vastuullistaa vanhemmat itse tekemään sopimuksia lastensa asioista. Perheasioiden sovittelijalla on aktiivinen välittäjän ja prosessin käynnistäjän/eteenpäin viejän rooli ja hänellä on vastuu prosessista, mutta ei sen kuluessa tehdyistä ratkaisuista, kun taas vanhemmilla on vastuu sen aikana saavutettavista ratkaisuista. Avioliittolaki asettaa sovittelijan erityiseksi tehtäväksi lapsen aseman turvaamisen. Sovittelukeskusteluissa sovittelija auttaa vanhempia pitämään mielessä lapsen tilanteen ja tarpeet.

Vaikka STM:n potilasasiakirja-asetuksen mukaan terveydenhuollon ammattihenkilö tekee aina potilastyöstään asianmukaiset potilasrekisterimerkinnät, perheasioiden sovittelussa näin ei ole, koska sitä säätelee Sosiaalihuollon asiakaslaki (15§-21§, 26§-29§) ja laki menee asetuksen edelle. Laista seuraa myös todistamiskielto oikeudessa. Perheasiainsovittelija saa oikeudessa todistaa sovittelussa käydyistä keskusteluista vain vanhempien suostumuksella.

Perheasioiden sovittelu edellyttää usein nopeaa avuntarvetta ja on silloin luonteeltaan kriisiapua. Sovittelutyöskentelyä pitäisikin olla saatavilla nopeutettuna palveluna. Sovittelu on sosiaalipalveluna ensisijaista. Sovittelu toteutetaan useimmiten työparityöskentelynä. Vanhempien poikkeukselliset vaikeudet, kuten vakavat mielenterveysongelmat, päihteiden käyttö, perheväkivalta sekä taloudelliset tekijät voivat edellyttää lastensuojelullista, terveydenhuollollista ja oikeudellista apua, jolloin sovittelun ensisijaiseksi tehtäväksi voi tulla asiakkaiden ohjaaminen oikean avun piiriin joko vaihtoehtona sovittelulle tai täydentävänä tukena sovitteluprosessin kuluessa tai sen päätyttyä.

Taskisen (2001) mukaan perheasioiden sovittelulle ei ole määrämuotoja, vaan paikallisesti on kehitetty omia toimintakäytäntöjä. Vaihtelua on myös sovittelun sisältöjen suhteen niin, että tavoitteet muotoutuvat perheenjäsenten tarpeista käsin sen mukaan, missä eron vaiheessa vanhemmat tulevat perheasioiden sovitteluun. Sovittelu eroaa psykoterapioista muun muassa siinä, että keskusteluissa keskitytään ajankohtaisiin, konkreettisiin perheenjäsenten arkielämän tulevaisuuteen tähtääviin järjestelyihin, yhteistyövanhemmuuteen, lapsen psykososiaaliseen hyvinvointiin, ei ainoastaan perheenjäsenten tunteiden ja keskinäisten suhteiden käsittelyyn.

Perheen erotilanteessa konkreettisten päämäärien saavuttaminen tukee omalta osaltaan perheenjäsenten eroon sopeutumista ja henkisen tasapainon saavuttamista.

Sovittelijan erityisenä tehtävänä on kiinnittää huomiota alaikäisen lapsen asemaan ja hyvinvointiin. Sovittelija ei tee lasta koskevia virallisia sopimuksia, mutta hän avustaa vanhempia löytämään heille sopivia käytäntöjä lastenvalvojan luona vahvistettaviin sopimuksiin. Sovittelussa vanhempia kannustetaan jo varhaisvaiheessa yhteisymmärryksen löytämiseen. Mikäli vanhemmat eivät pääse yksimieliseen ratkaisuun lapsen elatuksesta, huollosta, asumisesta ja tapaamisoikeudesta, he voivat hakeutua asiantuntija-avusteiseen tuomioistuinsovitteluun tai hakea päätöstä oikeudesta. Usein määräaikaiset sopimukset tai sovintoon perustuvat väliaikaiset määräykset auttavat vanhempia löytämään juuri heidän perheelleen sopivia käytäntöjä, koska sopimusten vaikutuksia lapsen elämään sekä lapsen ja vanhempien väliseen vuorovaikutukseen on vaikea tietää etukäteen.

Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelu: Asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun tarkoituksena on auttaa vanhempia löytämään lapsen asioita koskeviin erimielisyyksiinsä sopimuksia yhdessä sovittelijana toimivan tuomarin ja asiantuntija-avustajan tuella. Tuomioistuinsovittelu voi käynnistyä vanhempien yhteisellä tai toisen vanhemman sovitteluhakemuksella tai asia voidaan siirtää sovitteluun vireillä olevasta oikeudenkäynnistä. Jos tuomioistuinsovitteluun päädytään kesken oikeusprosessin, oikeudenkäynti keskeytyy, ja oikeudenkäyntiä johtanut kärjäjätuomari väistyy ja tilalle tulee sovittelijatuomari. Sovitteluistunto pyritään järjestämään kuuden viikon kuluessa siitä, kun asia on siirretty sovitteluun. Sovittelulle varataan koko päivä aikaa. Ellei päivän aikana päästä kokonaissovintoon tehdään yleensä määräaikainen kokeilusopimus ja sovittelua jatketaan muutaman kuukauden kuluttua. Sovitteluun osallistuvat vanhempien lisäksi usein myös heidän lakimiesavustajansa.

Tuomioistuinsovittelussa vanhemmat voivat sopia lapsen huollosta, asumisesta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta. Sovittelijatuomarin vahvistuksella sopimuksesta tulee täytäntöönpanokelpoinen. Vahvistamisen edellytyksenä on, että saavutettu sopimus on lapsen edun mukainen. Sovittelu ei kuitenkaan rajoitu lasta koskeviin juridisiin ratkaisuihin, vaan sovittelussa voidaan käsitellä kaikkia vanhempien erimielisyyden aiheita. Sovittelussa sovitaan usein esimerkiksi erilaisista vanhempien ja lapsen arkeen liittyvistä järjestelyistä. Koska riitelevien vanhempien vuorovaikutus ei aina johda rakentavaan yhteistyöhön, sovittelussa tehdään usein sopimuksia myös vanhempien keskinäisestä yhteistyöstä, tiedonkulusta ja kommunikaatiotavoista.

Pääosa sovittelusta toteutetaan yhteiskeskusteluna, mutta työpari voi keskustella myös erikseen kummankin vanhemman kanssa. Sovitteleva työpari voi myös tavata lapsia, minkä toteuttamisessa käytetään erityistä harkintaa ja korkeaa kynnystä, jotta toisaalta turvataan lapsen osallisuuden mahdollisuus, mutta toisaalta ei tingitä lapsen suojelun näkökulmasta. Oikeusministeriön asettaman tuomioistuinsovittelun seurantaryhmän selvityksen mukaan lapsia tavataan sovittelussa harvoin. Pääasiallisena syynä tähän on se, etteivät vanhemmat toivo keskustelua lapsen kanssa ja se, että lapset ovat pieniä.

Kunnat nimeävät kärjäoikeuksien käyttöön sovitteluistunnossa sovittelijatuomarin työpariksi asiantuntija-avustajia, joilta edellytetään psykologin, sosiaalityöntekijän tai lastenpsykiatrin koulutus tai muu soveltuva ylempi korkeakoulututkinto, tarvittava täydennys- ja lisäkoulutus ja kokemus työskentelystä eroperheiden kanssa (LHL 17 c §) sekä oikeusministeriön

sovittelukoulutus. Heidän toimintaansa koordinoi sosiaalitoimessa nimetty vastuuhenkilö. Valtio maksaa järjestämismaksuissa olevalla kunnalla korvauksen asiantuntija-avustajan käyttämisestä.

Tuomioistuinsovittelussa kaikki ammattilaiset toimivat peruskoulutuksestaan riippumatta sovittelutyöskentelyä edistäen. Asiantuntija-avustajan keskeisin tehtävä on tuoda sovittelun käyttöön lapsen kasvua ja kehitystä koskevaa tietoutta vanhempien sopimusten avuksi. Asiantuntija-avustaja ei kuitenkaan tee kyseisessä asiassa suosituksia tai asiantuntijakannanottoja vaan pyrkii edistämään vanhempien omaa harkintaa ja yhteistyötä lapsen edun mukaisten sopimusten saavuttamiseksi.

Mikäli sovittelussa ei aikaansaada sopimuksia, asia voidaan viedä oikeuteen/siirtää takaisin oikeudenkäyntiin. Työpari ei saa ilmaista sovittelussa esiin tulleita asioita ulkopuolisille. Tuomari ei voi toimia sovittelijana, jos hän on käsitellyt samojen vanhempien huoltoriitaa aiemmin. Vastaavasti asiantuntija-avustaja on esteellinen sovittelutehtävään, jos hän on aiemmin työskennellyt saman perheen kanssa. Hän ei voi myöskään sovittelun jälkeen toimia muissa työrooleissa kyseisten asiakkaiden kanssa.

4.2. Tuomioistuinkäsittely

Huoltoriita: Jos vanhemmat eivät onnistu saamaan sopuratkaisua lasten huoltoasioihin liittyvissä kysymyksissä, he voivat viedä lapsen asiat tuomioistuimen ratkaistavaksi. Mikäli käräjäoikeuden päätös ei tyydytä vanhempia, he voivat valittaa hovioikeuteen. Hovioikeus päättää, annetaanko valitukselle käsittelylupa. Korkeimpaan oikeuteen asia on mahdollista viedä vain siinä tapauksessa, että siihen saa valitusluvan sillä perusteella, että kyseessä katsotaan olevan ennakkotapaus.

Mikäli tuomioistuin katsoo tarvitsevänsä lisää tietoa lapsen edun mukaisen päätöksen antamiseksi, se pyytää asiassa selvityksen ("olosuhdeselvityksen") virkateitse lapsen asuinkunnan sosiaali- ja terveyslautakunnalta. Kunnan sosiaalitoimeen perustama työryhmä tai yksikkö (esim. perheoikeudellinen yksikkö, perheneuvola, muu sosiaalitoimi) vastaa selvityksen tekemisestä (esim. sosiaalityöntekijä ja psykologi). Olosuhdeselvityksen tarkoituksena on antaa tuomioistuimelle lisää tietoa vanhempien ja lapsen elämäntilanteista, lapsen olosuhteista kummankin vanhemman luona sekä seikoista, joilla on ratkaisun ja lapsen tulevaisuuden kannalta oleellista merkitystä. Olosuhdeselvitykseen tarvittava materiaali koostuu kaikesta siitä havaintomateriaalista, jonka työryhmä kokoaa haastatteleamalla vanhempia sekä lapsen kuulemisen ja kotikäyntien kautta. Sosiaali- ja terveyslautakunta määrittelee yksiköt, jotka toteuttavat lapsen kuulemisen. Psykologi voi suorittaa lapsen kuulemisen, mikäli työyksikön käytännöt sen mahdollistavat ja sitä edellyttävät.

Auvisen (2006) mukaan "kun riita tulee vireille tuomioistuimessa, konflikti juridisoituu. Käsittelyn lähtökohtana ovat toisin sanoen oikeudellisesti täsmennyneet vaatimukset. Niiden myötä riidalla on taipumus kärjistyä niin, että entistä tiukemmin pitäydytään vastakkainasettelussa. Itse oikeudenkäyntikin saattaa lisätä konfliktia. Hävinneellä osapuolella voi olla suuria vaikeuksia sitoutua ratkaisuun". Tämän systeemisen näkökulman huomioiminen on tärkeä työntekijöiden ottaa huomioon varsinaisessa olosuhde-työskentelyssä.

Olosuhdeselvityksessä työskennellessään perheenjäsenten kanssa työntekijät kunnioittavat kaikkia osapuolia, mikä tukee vanhemmissa luottamuksen syntymistä työntekijöitä kohtaan. Mikäli näin ei pääse tapahtumaan, on vaarana, että oikeusprosessi vanhempien välillä kiihtyy ja juridisoituu, jolloin lapsen edun mukaisten ratkaisujen etsiminen vaarantuu. Huoltoriidassa ei koskaan työskennellä yksin, vaan yhdessä työparin kanssa, eikä voida ottaa mitään kantaa lapsen huoltoon, asumiseen ja/ tai tapaamiseen tapaamatta kaikkia osapuolia (Eskelinen, 2016). Selvitysprosessin lopuksi työntekijät laativat yhteisen kirjallisen yhteenvedon eli ns. olosuhdeselvityksen, jossa kuvataan myös lapsen kuuleminen. Auvinen (2003) on kuvannut sen, mitä selvityksen tekijät sisällyttävät olosuhdeselvitykseen. Olosuhdeselvityksestä ilmenee millaiset johtopäätökset ja mahdolliset suositukset oikeudelle annetaan. Kummallekin vanhemmalle varataan oma aika selvityksen lukemista varten, jossa tilaisuudessa vanhemmalla on mahdollisuus käydä keskustelu selvitysentekijöiden kanssa, mihin seikkoihin kannanotot perustuvat. Olosuhdeselvitystä ei muuteta, vain asiavirheet korjataan. Vanhemmat saavat halutessaan kopion olosuhdeselvityksestä. Vanhemmilla on kaikissa prosessin vaiheissa mahdollisuus sopimuksen tekoon niin halutessaan.

Täytäntöönpanosovittelu: Täytäntöönpanon perusteena on aina lainvoimainen vanhempien tekemä ja sosiaaliviranomaisen vahvistama sopimus tai oikeuden päätös lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta. Täytäntöönpanosovittelumenettelyn tarkoituksena on varmistaa sopimuksen/päätöksen mukainen lapsen asumisen ja tapaamisten toteutuminen. Lähtötilanne täytäntöönpanosovittelulle on se, että vanhempi ei noudata täytäntöönpanokelpoista päätöstä tai sopimusta. Hakemuksen perusteena voi olla lapsen palauttamatta jättäminen tapaamisten jälkeen tai lapsen tapaamisten toteuttamatta jättäminen. Jos kyseessä on tapaamisoikeuden täytäntöönpanoa koskeva hakemus, vain tapaava vanhempi voi olla hakijana. Jos taas tapaava vanhempi on jättänyt lapsen palauttamatta lähivanhemman luokse, täytäntöönpanoa voi hakea lähivanhempi. Koska lapsen asumisen ja tapaamisoikeuden perusteet on selvitetty jo päätöksen tai sopimuksen teon yhteydessä, lähtökohtaisesti täytäntöönpanoprosessissa niitä ei enää avata, vaan keskitytään voimassa olevan sopimuksen/päätöksen toteutumiseen. Vielä tässäkin vaiheessa on tavoitteena se, että vanhemmat pääsevät sovintoon joko oikeuden istunnossa tai oikeuden määräämässä täytäntöönpanosovittelussa. Ellei sovintoon päästä tuomioistuimella voi asettaa sopimusta/päätöstä rikkovalle vanhemmalle uhkasakon tai määrätä lapsen noudettavaksi hänen palauttamisekseen asuinpaikkaansa.

Tuomioistuin antaa täytäntöönpanosovittelulle neljän viikon määräajan. Sovitteluaikaa voidaan pyytää jatkettavaksi, jos on ilmeistä, että se auttaa sovintoon pääsemistä tai toimivan ratkaisun löytymistä. Sovittelu sisältää aina myös lapsen kuulemisen hänen kehitystasonsa edellyttämällä tavalla ja niin, että se ei aiheuta haittaa lapsen ja vanhemman väliselle suhteelle. Täytäntöönpanosovittelu voidaan toteuttaa yksin tai parityönä sen mukaan, miten tuomioistuin on määrännyt ko. sovittelutehtävän suoritettavaksi. Ellei sovittelu johda vanhempien sovintoon sovittelija/sovittelijat toimittavat määräajassa käräjäoikeudelle oikeusministeriön jäsentelyn mukaisen sovittelukertomuksen. Kertomuksessa ilmenevillä seikoilla on merkitystä oikeuden päättäessä hakemuksen hyväksymistä tai hylkäämisestä.

Psykologi voi toimia täytäntöönpanosovittelijana, mikäli kunta on nimennyt hänet täytäntöönpanosovittelijaksi ja tuomioistuin on määrännyt hänet ko. sovittelutehtävän suorittajaksi. Kunta nimeää sovittelijoiksi työntekijöitä, joilla on työkokemusta lasten ja perheiden

kanssa sekä perehtyneisyyttä psykologiseen ja psykiatriseen työskentelyyn tai sosiaalityöhön lastensuojelussa.

Lapsen kuuleminen tuomioistuinkäsittelyssä: Lapsen kuuleminen ei ole yksittäinen työtehtävä, vaan se kuuluu osana edellä esitettyihin olosuhdeselvitykseen (LHL 11§) ja täytäntöönpanosovitteluun (TpL 11§) liittyvään työparityöskentelyyn. Lapsen kuulemisen tavoitteena on tuoda esiin lapsen itsensä kannalta oleellisia asioita päätöksiä tehtäessä sen kautta, että vanhempien tapaamisen ja kaiken muun tiedon lisäksi työntekijä tapaa lasta kahden kesken.

Lapsen kuuleminen määritellään lastenhuoltolaissa (LHL 11§) seuraavasti: ”Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa on selvitettävä lapsen omat toivomukset ja mielipide sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista, jos vanhemmat eivät ole asiasta yksimieliset, jos lapsi on muun kuin huoltajansa hoidettavana taikka jos tätä muutoin on pidettävä lapsen edun kannalta aiheellisena. Lapsen mielipide on selvitettävä hienovaraisesti ja ottaen huomioon lapsen kehitysaste sekä siten, että tästä ei aiheudu haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa välisille suhteille”.

Jotta kuuleminen noudattelee lain henkeä, sen tulee toteutua yhteistyössä vanhempien kanssa niin, että kumpikin vanhempi voi muodostaa riittävän luottamuksellisen suhteen lasta tapaavaan työntekijään. Luonnollinen tapa saavuttaa vanhempien luottamus on se, että työntekijä ennen lapsen kuulemistä tapaa yhdessä työparin kanssa vanhemmat. Työntekijät voivat muodostaa perheen tilanteesta kokonaiskuvan ja arvioida myös lapsen edun toteutumista lain hengen mukaisesti. Tavoitteena on, että oikeudenkäyntiin tarkoitettussa olosuhdeselvityksessä lapsen näkökulma luontevasti linkittyy perheen kokonaistilanteeseen.

Sellaisissa huoltoriidoissa ja täytäntöönpanosovitteluissa, joissa vanhempien kiista kulminoituu voimakkaasti keskinäiseen valtataisteluun lapsesta, voittaja-häviöjä asetelmaan, lapsen asema on psykologisesti vaikea hänen lojaalisuutensa vuoksi. Lapsi on peruslähtökohtaisesti lojaali, uskollinen, molemmille vanhemmilleen ja perheelleen. Lojaalisuus kehittyy vauvaiästä lähtien varhaisen kiintymyssuhteen muodostumisen kautta kumpaankin vanhempaan lapsen voidessa olla turvallisesti ja vastavuoroisesti kolmiosuhteessa vanhempien kanssa. Lojaalisuus tuo lapselle läheisyyttä, suojelua, hoivaa ja erityisesti uhkaavissa kriisitilanteissa turvaa. Vanhempien eroprosessi on tilanne, jossa lapsi tarvitsee kummaltakin vanhemmalta läheisyyttä ja turvaa. Mikäli tuomioistuinkäsittelyssä vanhemmat pyrkivät vaikuttamaan suoraan lapseen esim. kysymyksillään, painostuksillaan, vaatimuksillaan tai uhkailuillaan, kumman vanhemman luokse lapsi haluaa tulla asumaan, aiheutuu lapselle sisäistä lojaliteettiristiriitaa (Väyrynen, 2008). Lapsi asetetaan tilanteeseen, jossa hän joutuu valitsemaan toisen vanhemman ja hylkäämään toisen. Lojaalisuutensa vuoksi lapsi haluaa säilyttää suhteensa kumpaankin vanhempaan eikä halua pahoittaa eikä loukata kumpaakaan vanhempaa. Lapsi kokee tilanteen psyykkisesti raskaana joutuessaan kolmiosuhteen ulkopuolelle ja vanhempien kiistan ratkaisijan asemaan sekä luopumaan lapsen asemasta perhehierarkiassa. Ne tilanteet, joissa vanhemmat antavat lapselle suojaa ja turvaa, pitävät lapsen omien riitojen ja kiistojen ulkopuolella sekä kykenevät itse ratkaisemaan lapsen tilanteen, tukevat lapsen psyykkistä hyvinvointia ja selviytymistä vanhempien erosta (Rutter, 1985; Cotroneo, Moriarty, & Smith, 1992; Schlyter, 1992; Piha, 1999; Salo, 2006; Väyrynen, 2008; Salo, 2011).

Huoltoriidassa vanhempien kiistan vaikeusaste on tärkeä arvioida ennen lapsen kuulemistä. On tutkimusnäyttöön perustuvaa tietoa siitä, että ”vaikeissa huoltoriidoissa psykologisista syistä suurin osa lapsista ei pystynyt esteettömästi käyttämään puhevaltaansa, ts. oikeuttaan tulla kuulluksi. Useimmissa pitkään jatkuneissa tai aseisiin jumiutuneissa konflikteissa lasten psyykinen tasapaino vaarantui vakavasti huoltajuusriidan vuoksi. Lojaalisuusongelma saattoi aiheuttaa lapselle sietämättömiä paineita ja erilaista oireilua riippumatta siitä, minkä toimintatavan lapsi oli ottanut vanhempiensa välissä tai minkä ikäinen lapsi oli” (Karttunen, 2010).

Kun lapsi on tuomioistuinprosessissa hyvin poikkeuksellisessa, usein traumatisoivassa elämäntilanteessa, työntekijä/psykologi voi käyttää kriisityössä hyödylliseksi havaittuja työtapoja, kuten faktojen, tilanteiden ja muiden lapselle merkittävien henkilöiden eroperhetilanteeseen liittyvien lasta loukkaavien ja/tai hämmentävien kommenttien tarkka läpikäyminen. Työntekijä normalisoi lapsen vaihtelevien ja voimakkaidenkin tunteiden esille nousemisen ja tekee ne ymmärrettäviksi (Karttunen, 2010).

Lapsi ei päättä asioistaan itse, vaan vastuu päätöksistä on aina aikuisilla. Tätä korostetaan vanhemmille vanhempien tapaamisissa ennen lapsen tapaamista sekä erityisesti lapselle kuulemistilanteessa. Yleinen virheellinen käsitys on, että 12 vuotta täyttänyt lapsi voi päättää itse asioistaan. Vain täytäntöönpanolaissa 12-vuotiaalle lapselle on annettu itsemääräämisoikeus siten, että lainvoimaista sopimusta/päätöstä ei voida panna täytäntöön vastoin hänen tahtoaan.

4.3. Erityistilanteita ennen tuomioistuinkäsittelyä ja tuomioistuinkäsittelyssä

Tärkeätä on, että työntekijät ottavat toiminnassaan tarkasteluun useita vaihtoehtoisia hypoteeseja niin yksilöllisesti kuin myös laajemmassa perhesuhteiden systeemeissä. Lapsen ja vanhemman sekä vanhempien välisen vuorovaikutuksen lisäksi tulee tarpeen mukaan ottaa huomioon laajempi perheyhteisö mukaan lukien isovanhemmat, vanhempien uudet kumppanit ja uusperheen ihmissuhteet mahdollisesti vaikuttamassa lapsen kokemuksiin ja käyttäytymiseen.

Huomionarvoista on lisäksi tarkastella vanhempien elämänhallintaa vaikeuttavia tekijöitä ja niiden yhteyttä vanhempana toimimiseen. Lapsen saamaa hoitoa, huolenpitoa, kohtelua ja kasvatusta voi olla heikentämässä vanhemman mielenterveydestä, väkivaltaisesta käytöksestä ja/tai päihderiippuvuudesta aiheutuvat seikat. Näissä tilanteissa työntekijöiden, myös psykologin, tulee harkita ja tarvittaessa toteuttaa lastensuojeluilmoituksen tekeminen. Samanaikaisesti on tarpeen arvioida, onko kyseisessä tilanteessa riittävät edellytykset jatkaa toimia esimerkiksi perheasiain sovittelijana tai asiantuntija-avustajana huoltoriitasovittelussa. Harkinnassa keskeistä on lapsen edun turvaamisen päämäärä. Olosuhdeselvitykseen ja täytäntöönpanosovittelukertomukseen on työntekijöiden tärkeä kuvata mahdolliset lapsen tapaavan tai lähivanhemman elämänpiirissä kokeman luottamussuhteen epävarmuuteen liittyvät tekijät.

Perheen eroproessityöskentelyssä lapsen tilanteen arvioinnissa saattaa tulla esiin tilanne, että lapsi kieltäytyy tapaamasta pois muuttanutta vanhempaa, vaikka lapsella on mahdollisuus tavata vanhempaa tai virallinen oikeuden päätös tapaamisoikeudesta. Lapsen haluttomuuteen yhteydenpitoon toiseen vanhempaan voi olla erilaisia syitä ja lapsen käyttäytymisen taustalla olevien syiden arviointia työntekijöiden on syytä lähteä tarkastelemaan hypoteesiajattelun eli vaihtoehtoisten selitysten testauksen kautta (mm. Pickar & Kaufman, 2013). Kerätyn tiedon

valossa työntekijät arvioivat, voiko epäilyssä olla kyse esim. emotionaalisesti tai fyysisesti kaltoin kohtelevasta vanhemmasta, lapsen yrityksestä ratkaista eron johdosta syntynyt lojaliteettiristiriita niin, että lapsi haluaa olla lojaali lähivanhemmalle eikä halua pahoittaa tämän mieltä menemällä tapaamaan toista vanhempaa, lapsen kehitykseen liittyvästä ikätasoisesta mustavalkoisuudesta, toisen vanhemman vieraannuttamistyyppisestä käytöksestä ja mahdollisesta systemaattisesta vieraannuttamisesta tai em. tekijöiden yhdistelmistä.

Arvioitaessa lapsen psyykkisen oireilun merkitystä ja syitä huoltajuus- ja tapaamisjärjestelyjen kannalta, pohditaan sitä, mitkä erilaiset seikat lapsen oireiluun voivat vaikuttaa ja arvioidaan eri selitysmallien todennäköisyyttä kerätyn tiedon valossa. Arvioinnissa tulisi huomioida mahdollisimman kattavasti kaikki eri vaihtoehdot lapsen oireilun syntymiselle. Tämän lähestymistavan muistaminen vanhemmuutta arvioitaessa ja lasta kuultaessa on erityisen tärkeää tapauksissa, joissa huoltoriitatilanteessa vanhempien taholta on esitetty lapsen fyysisen tai psyykkisen kaltoinkohtelun tai toisaalta lapsen manipuloinnin tai vaikuttamisen mahdollisuus (mm. Drodz ja Olesen, 2004).

Eroriidan yhteydessä saattaa nousta esiin epäily lapsen kaltoinkohtelusta: emotionaalisesta kaltoinkohtelusta, seksuaalisesta hyväksikäytöstä, pahoinpitelystä tai edellisten yhdistelmistä (Saini, Black, Fallon, & Marshall, 2013; Hendershot & Bow, 2016, Smit ym., 2016; Jacques & Masilla, 2016; Suomessa mm. Hautanen, 2010). Kuten muissakin tilanteissa, on avioerojen ja huoltoriitojen yhteydessä esiin nousseiden kaltoinkohteluepäilyjen joukossa sekä perusteettomia että perusteltuja epäilyjä. Perättömien epäilyjen tarkkaa määrää on mahdotonta selvittää, sillä näytön puute ei tarkoita sitä, että syytös olisi vailla todellisuuspohjaa. Osa tutkijoista on kuitenkin esittänyt, että eroriita on riskitekijä perättömien kaltoinkohteluepäilyjen esiin nousemiselle (Saini ym, 2013; Trocmé & Bala, 2005).

Toisinaan joudutaan arvioimaan, onko vanhemman tavoitteena viranomaisten huomion kiinnittäminen tapaamisjärjestelyihin tai onko kaltoinkohteluepäily keino irtaannuttaa lapsi toisesta vanhemmasta. Tästä huolimatta puhtaasti pahantahtoisuudesta kumpuavat epäilyt ovat sekä kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden (mm. Leonoff ja Montague, 1996, Trocme & Bala, 2005) että laajan kotimaisen kliinisen aineiston (Laajasalo, Korkman, Pakkanen, Oksanen & Aronen, 2016) perusteella harvinaisia. Aiheettomien epäilyjen on nähty liittyvän ennemminkin esimerkiksi siihen, että ex-puolisoiden välisen luottamuksen horjuessa on toisesta vanhemmasta ja tämän vanhemmuudesta helppo uskoa asioita, joita ennen ei olisi pitänyt mahdollisena tai todennäköisenä (Leonoff & Montague, 1996). Lisäksi tiedetään, että erilaista oireilua esiintyy lapsilla yleisesti avioeron jälkeisissä siirtymätilanteissa toisen vanhemman luo (Glassman, 1991; Kelly & Lamb, 2000) Lapsen käytöksen muutokset ja tunne-elämän oireet ovat omiaan lisäämään aikuisen huolta lapsesta ja saattavat johtaa sinänsä hyvässä tarkoituksessa nostettuun pahoinpitely- tai seksuaalirikosepäilyyn (Trocmé & Bala, 2005). Mikäli vielä vanhempien välinen keskusteluyhteys ei toimi tai on kokonaan poikki, kuten riitaisissa eroissa usein on, syntyy väärinkäsityksiä helposti.

Kuten muissakin tilanteissa, tulee psykologin ilmoittaa huoltajuusriidan tai erotilanteen yhteydessä syntyneistä seksuaalisen hyväksikäytön tai pahoinpitelyn epäilyistä lain mukaan poliisille, eikä rikosepäilyjä tule lähteä selvittämään itse. Poliisia voi epäselvissä tilanteissa tarvittaessa konsultoida myös nimettömästi.

Bone ja Walsh (1999) ovat raportoineet vanhemmasta vieraannuttamisilmiön kriteerejä esim. oikeuskäsittelyä varten. Näitä ovat toisen vanhemman ja lapsen välisten vierailujen ja yhteydenpidon estäminen, vaille todisteita jääneet pahoinpitelyn syytökset, varhaisen lapsen ja vanhemman välisen kiintymyssuhteen muodostumisen jälkeisen vanhemman ja lapsen välisen suhteen hiipuminen sekä lapsen voimakkaat pelkoreaktiot osoittaa myönteisiä tunteita perheestä pois muuttanutta vanhempaa kohtaan. Mikäli nämä kaikki neljä voidaan selkeästi havaita ja samalla todellisen pahoinpitelyn mahdollisuus on riittävästi poissuljettu, silloin tutkijoiden arvion mukaan kyse on vanhemman vieraannuttamisprosessista. Oleellista on se, että vanhempi onnistuu pitämään lapsen pois toisen vanhemman elämästä. Tuomioistuimen työskentelyssä on vaikea tunnistaa tämän ilmiön olemassaoloa, koska siinä kummankin vanhemman näkemykset ovat vahvasti vastakkain ja kiistanalaisten asioiden käsittelytapa on syyttelevää.

Kun vanhempien keskinäisen kiistan vuoksi luontevat lapsen ja perheestä pois muuttaneen vanhemman yhteydenpito- ja tapaamisjärjestelyt eivät pääse vakiintumaan, lapsi joutuu eroon toisesta vanhemmastaan. Pitkittäistutkimuksen perusteella Kopetski (1998) vertaa lapsen pelkoa koulupelkoisen lapsen tilanteeseen. Erotuksena on vain se, että pelon kohde on muuttunut kouluun lähtemisen pelosta pelkoon lähteä tapaamaan toista, yhteisestä kodista pois muuttanutta vanhempaa. Kiinteä suhde lähivanhempaan on ambivalenttinen niin, että siinä on kiintymystä, mutta se ei sisällä luottamusta ja lähellä oloa silloin, kun lapsi sitä kokee tarvitsevansa lähtiessään tapaamaan vanhempaa. Tällaisessa tilanteessa lapselle tulee sisäistä ahdistusta ja ristiriitaisuutta ollessaan vieraannuttavan vanhemman kanssa.

Sekä Baker (2006) että Weigel ja Donovan (2006) ovat syventäneet vieraannuttamisilmiön tunnistamista ja ymmärtämistä 40 lapsuudessaan vieraannuttavan vanhemman arjessa eläneen aikuisen haastatteluaineiston perusteella. Tärkeä johtopäätös on se, että vieraannuttamista tapahtuu perheissä, ei yksin konfliktoituneissa huoltoriidoissa ja, että sekä vieraannuttamisen kohteena olevat että sitä toteuttavat vanhemmat voisivat saada ammatillista apua. Erityisesti vanhemmasta vieraannutetun lapsen olisi tärkeätä saada apua, jotta hän vapautuisi väärityneistä mielikuvista siitä, että vieraannuttamisen kohteena oleva vanhempi ei rakastaisi häntä tai että lapsi itse on syyllinen. Vieraannuttamisprosessissa lapsi on aina uhri.

Kun työntekijät arvioivat lapsen tilannetta ja heillä on syntynyt vaihtoehtoisia epäilyjä, työntekijöiden on tärkeä aina riittävän kattavasti pohtia ja poissulkea eri selityksiä eikä rajoittaa ainoastaan yhteen mahdolliseen selitykseen. Tuomioistuin käsittelyssä työntekijöiden on kuvattava oikeudelle menevässä olosuhdeselvityksessä tai täytäntöönpanolausunnossa avoimesti hypoteesijattelun kulku, loppupäätelmät ja niille kerättyyn aineistoon nojaamat perustelut.

4.4. Lainsäädännöllisiä seikkoja

Työskenneltäessä eronneen perheen lapsen asioissa lapsen viralliset huoltajat on tärkeä aina ensin varmistaa. Vanhempien yhteisessä huollossa olevan lapsen asioissa viranomaisen on aina saatava lupa molemmilta vanhemmilta lasta koskevien tietojen saamiseksi. Yksinhuolto ei anna oikeutta kieltää yhteistyötä viranomaisiin, mutta viranomaiset eivät saa antaa lasta koskevia tietoja ei-huoltajavanhemmalle. Tuomioistuin voi kuitenkin vahvistaa toiselle vanhemmalle tiedonsaantioikeuden lasta koskevista asioista. Tuomioistuin voi päättää huoltajien välisestä työnjaosta, jolla vanhempien yhteishuoltoa rajataan siten, että toiselle vanhemmalle annetaan

yksinoikeus päättää jostain huoltoon liittyvästä osa-alueesta kuten koulunkäynnistä, terveydenhuollosta, uskonnosta tai kielestä. Vanhemmat voivat myös sovittelussa päätyä em. järjestelyyn.

Jos vanhempi arvioi, että yksinhuolto on lapsen kannalta perusteltu huoltomuoto, vanhempi voi tarvittaessa hakea sitä oikeuden kautta. Yksinhuolto ei kuitenkaan vaikuta lapsen tapaamisoikeuteen, vaan tapaamisoikeus on huoltomuodosta riippumaton lapsen oikeus kumpaankin vanhempaan tapaamisjärjestelyjen kautta.

Lapsella on tapaamisoikeus huoltomuodosta riippumatta. Lapselle ei aina vahvisteta tapaamisoikeutta, vaan tilanne arvioidaan tapauskohtaisesti. Joskus tapaamisoikeus voidaan evätä, koska sen oikeus katsoo olevan lapsen edun vastaista. Myös lähivanhempi voi hakea tapaamisten vahvistamista.

Nykyllänsäädännön mukaan lapsella voi olla vain yksi osoite. Silloinkin kun lapsi asuu vuoroviikoin vanhempiensa luona, toinen kodeista on lapsen ns. virallinen koti, vaikka lapsi ajallisesti olisikin yhtä paljon molemmissa kodeissa.

Huoltoriidassa psykologi voidaan kutsua oikeuteen, jolloin hän vastaa kysymyksiin todistajana antamansa olosuhdeselvityksen pohjalta. Todistaja antaa vakuutuksen. Esitettyihin kysymyksiin vastataan totuudenmukaisesti. Psykologi lausuu oman perustellun näkemyksen, jonka hän on omana kannanottona jo olosuhdeselvitykseen kirjannut. Todistajan kuuleminen äänitetään.

Lapsen kuuleminen on tärkeä toteuttaa niin, että se ei lisää lapsen lojaliteettiristiriitaa, vaan sen tulisi pikemminkin vahvistaa hänen luottamustaan kumpaankin vanhempaa kohtaan ja näin helpottaa hänen oloaan. Lasta kuultaessa on kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että ”lapsen hyvinvointia edistää varmimmin se, jos onnistutaan estämään vanhempien konfliktin pitkittyminen ja syveneminen ja parhaassa tapauksessa elvyttämään yhteistyö lapsen vanhempina.” (Karttunen, 2010)

Alaikäinen lapsi ei voi missään tilanteessa päättää omasta asumisestaan, vaikka hän voi esittää siitä toiveita. Riitatilanteessa lapsen asumisen muutoksille tulee olla erityisen vahvat perustelut oikeusprosessiin liittyvine arviointeineen tai sovittelukeskusteluineen.

5. TYÖNTEKIJÄN HYVINVOINTI

Erotyöskentelyssä vanhempien kanssa käytäviin keskusteluihin tulevat mukaan parisuhteen eron nostattamat voimakkaasti emotionaalisesti sävyttämät mielialat. Usein jätetty vanhempi kokee itsetunnon loukkausta ja voimakasta hätää sekä pelkoa ja toinen vanhempi voimakasta syyllisyyttä ja häpeää. Silloin kun vanhemmat hakeutuvat omaehtoisesti ja yhteistuumin erotyöskentelyyn, syntyy aito vuorovaikutus ja dialogi vanhempien kesken sekä vanhempien ja työntekijöiden välille. Tällöin vanhempien välillä ei ole valtasuhteen ja/tai intressien vääristymiä ja työntekijät jakavat nämä keskenään vahvasti ristiriitaiset ja vielä työstämättömät tunteet myötätuntoisesti. Silloin kun vanhempien välille muodostuu kiistatilanne ja päätöksenteko siirtyy tuomioistuimen ratkaistavaksi esim. huoltoriidaksi tai täytäntöönpanosovitteluksi, asian käsittelyllä on taipumusta juridisoitua (Auvinen, 2006). Asian käsittelytapa kiihtyy, kiista kärjistyy, oikeusprosessin juridiset

seikat nousevat tärkeiksi ja prosessin keskeisin kysymys, lapsen etu, siirtyy taaemmalle kummankin vanhemman yrittäessä tuoda esiin oikeutettuja perusteluja omille vaatimuksilleen ja voittoa kiista. Samalla he yrittävät saada psykologin/työntekijät puolelleen omien intressien suunnassa. Työskentely edellyttää työntekijöiltä jatkuvaa empaattista tasapainoilua puolueettomuuden, kunnioituksen ja luottamuksen välillä vastakkaisten ja ristiriitaisten intressien kulminaatiopisteessä, jossa kohtaavat äidin, isän ja lapsen intressit. Ristiriitaisuutta ja henkistä stressiä lisää se, että lapsen edun arviointi ja toteutuminen ovat keskeisellä sijalla.

Konfliktoituneessa eroperhetyöskentelyssä on tärkeä tarkastella työntekijöiden jaksamis- ja työssä kehittymisen kysymyksiä ja työnteon suojaavia tekijöitä, joita voidaan tarkastella perinteisesti ammattiauttajien, ja myös psykologien, kohdalla myötätuntouppumuksen näkökulmasta.

Charles Figley (1995) rinnastaa myötätuntouppumisen sekundaariseen posttraumaattiseen stressihäiriöön. ”Myötätuntouppuminen on seurausta toistuvasta, empaattisesta toisen ihmisen kärsimyksen jakamisesta tai todistamisesta. Se on psykofyysinen jännittyneisyyden tila, jossa autettavien kertomukset täyttävät auttajan tietoista ja alitajuisia mieltä. Tila ilmenee emotionaalisesti kuormittavien auttamissuhteiden ja – tilanteiden sekä niistä muistuttavien asioiden tietoisena ja alitajuisena torjuntana” (Nissinen, 2007). Figleyn mukaan ammattiauttajat ovat riskissä myötätuntouppumiseen työn emotionaalisesta sisällöstä johtuen eikä ole seurausta persoonallisista tekijöistä tai epäammattillisuudesta. Myötätuntouppuminen on muuttumisprosessi, johon vaikuttavat myötätuntostressiin vaikuttavat tekijät. Auttamisorganisaation työntekemiseen liittyvillä töiden järjestelyillä voidaan vaikuttaa myötätuntostressiltä suojaaviin tekijöihin, joita ovat työntekijän saamat tyydytyksen kokemukset työssä, auttamisorganisaation tuki, myötätuntotyytyväisyyden tunteet auttamistyössä, kokemukset työn tekemisen tärkeydestä sekä ammatillisista tyydytyksen ja kyvykkyyden tunteista.

Eroperhetyöskentelyssä psykologi perehtyy eroauttamista säätelevään lainsäädäntöön, jonka perusteella psykologi selkiyttää oman tulevan työroolin ja tehtävänmukaisen toiminnan. Työskennellessään perheenjäsenten kanssa ja jakaessaan heidän tunteensa psykologi joutuu hyväksymään työroolinsa ja sen rajalliset mahdollisuutensa auttaa. Auttamisen rajan hyväksyminen ja sisäistäminen auttavat vähentämään työstä aiheutuvaa myötätuntostressiä. Hän joutuu toimimaan luottamusta rakentaen, puolueettomasti sekä vastaanottamaan perheenjäsenten tunteita ja työstämään omia vastatunteitaan. Eroperhetyöskentelyssä myötätuntostressille altistaa erityisesti se, jos lapsen tarpeet ja toiveet eivät riittävästi elä vanhempien mielessä. Onnistumisen kokemuksia vanhemmille ja yhtä lailla työntekijöille antaa se, kun he ovat voineet yhdessä löytää ja työstää rakentavia ratkaisuja. Nämä kokemukset lisäävät työntekijöiden ammatillisista itseluottamusta ja työhyvinvointia sekä työn merkityksellisyyden kokemusta.

KIRJALLISUUTTA

- Aaltonen, A-K. (2009). Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki: Edita.
- Aaltonen, A-K. (2015). Huoltoriitojen sovittelu tuomioistuimissa. Helsinki: Kauppakamari.
- Andolfi, M.& Angelo, C., & de Nichilo, M. (1989). The Myth of Atlas. Families and the Therapeutic Story. New York: Brunner/Mazel.
- Auvinen, M. (2006). Huoltoriidat tuomioistuimissa. Sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana,

asiantuntijana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N: o 272. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Auvinen, M. (2003) Huoltoriita ja sosiaalitoimi. Teoksessa Litmala, M. toim. Lapsen asema erossa. Juva: Bookwell OY.

Ayalon, O. & Flasher, A. (1997). Ketjureaktio, lapset ja avioero. Juva: Vastapaino.

Gardner, R. A. (1998). The parental alienation syndrome. 2nd Edition. Cresskill NJ: Creative Therapeutics, Inc.

Ervasti, K. & Nylund, A. (2014). Konfliktinratkaisu ja sovittelu. Helsinki: Edita.

Figley, C. R. (1995) Compassion Fatigue as Secondary Traumatic Stress Disorder: An Overview. Teoksessa Figley, C. R. (toim.) Compassion Fatigue. Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized, s. 1-20. Brunner/Mazel Psychosocial Stress series No. 23. New York: Brunner/Mazel.

Kurki-Suonio, K. (1999). Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat. Oikeusvertaileva tutkimus. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 222. Vammala: Vammalan kirjapaino.

Nissinen, L. (2007). Auttamisen rajoilla. Myötätuntuupumisen synty ja ehkäisy. Helsinki: Edita.

Piha, J. (1999). Lapsikeskeinen perheterapia. Teoksessa J. Aaltonen & R. Rinne (toim.), Perhe terapiassa. Vuoropuhelua vuosituhannen vaihtuessa. 14-20. Jyväskylä: Gummerus. Savolainen, M. (1984). Lapsen huolto ja tapaamisoikeus. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy.

Skafta, D. (1985). Child custody evaluations: A practical guide. Beverly Hills, CA: Sage.

VÄITÖSTUTKIMUKSIA JA LISENSIAATINTUTKIMUKSIA

Karttunen, R. (2010). Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Psykologian laitos.

Linnavuori, H. (2007). Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Väitöstutkimus. Jyväskylän yliopisto. 313.

Mäntylä-Karppinen P. (1977). Vanhemmuusidentiteettien konstruoituminen perheasiainsovittelukeskusteluissa. Psykologian ammatillinen lisensiaattitutkimus. Jyväskylän yliopisto.

Salo, S. (2006). Vanhempien parisuhdeongelmien yhteys lasten käyttäytymisongelmiin ja psyykkiseen oireiluun. Psykologian ammatillinen lisensiaattitutkimus. Jyväskylän yliopisto.

Salo, S. (2011). Parisuhdeongelmat ja lasten psyykinen hyvinvointi: kaksi tutkimusnäkökulmaa. Väitöstutkimus. Jyväskylän yliopisto.

Väyrynen, K. (2008). Lapsen tuska huoltoriidassa. Elämää vanhempien välissä. Psykologian ammatillinen lisensiaattitutkimus. Jyväskylän yliopisto.

OHJEISTUKSIA

Asiantuntija-avusteisten huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun seurantaryhmän loppuraportti. Oikeusministeriö/Selvityksiä ja ohjeita 12/2016

Gottberg, E. (1997). Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden julkaisusarja A:93. Turku: Unipaps

Helsingin hovioikeuspiirin laatuhanke, 2007. Lasten huolto, tapaamisoikeus ja elatus. Kehittämistyöryhmän raportti 1(09). Päivitetty 6.11.2009.

Taskinen, S. (2001). Lapsen etu erotilanteissa. STAKES. Oppaita 46. Saarijärvi: Gummerus.

ARTIKKELEITA

- Baker, A. J. L. (2006). Patterns of Parental Alienation Syndrome: A Qualitative Study of Adults Who were Alienated from a Parent as a Child. *The American Journal of Family Therapy*, 34: 63-78.
- Bone, M. & Walsh, M. (1999). Parental Alienation Syndrome: How to Detect It and What to Do About It. *The Florida Bar Journal*, Vol. 73, No. 3. 44-51.
- Bride, B.E., Radey, M. & Figley, C.R. (2007) Measuring Compassion Fatigue. *Clinical Social Work Journal* 35: 155 – 163.
- Cotroneo, M., Moriarty, H. & Smith, E. (1992). Managing Family Loyalty Conflicts in Child Custody Disputes. *Journal of Family Psychotherapy*, Vol. 3 (2):19-38.
- Donner, M.B. (2006). Tearing the Child Apart. The Contribution of Narcissism, Envy, and Perverse Modes of Thought to Child Custody Wars. *Psychoanalytic Psychology*, Vol. 23, No. 3, 542-553.
- Eskelinen, M. Huoltoriidat ovat vaativaa psykologin työtä, *Psykologi* 6/2016
- Kopetski, L. M. (1998). Identifying Cases of Parent Alienation Syndrome. *The Colorado Layer*, Vol. 27. No. 3, 61-64.
- McIntosh, J., Smyth, B., Kelaher, M., Wells, Y., Long, C. (2010) Post separation parenting arrangement and developmenta outcomes for infants and children. Collective reports.
- Nilsen, L. (2014). Shared Physical Custody: Summary of 40 Studies on Outcomes for Children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55, 613-635.
- Parkinson, L. (2012). Family Mediation. Appropriate Dispute Resolution in a new family justice system.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the Face of Adversity: protective factors and resistance to psychiatric disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611.
- Schlyter, G. (1992). Med Barnet in Centrum – ett sätt att leda samarbetsamtal. Stockholm: Svenska Kommunförbundet.
- Trippany R. L. & V. E. White Kress & Wilcox S. A. (2004). Preventing vicarious trauma. *J of counseling & development*. Winter 2004, Vol 82: 31 – 37.
- Weigel, D.J., & Donovan, K.A. (2006). Parental Alienation Syndrome: Diagnostic and Triadic Perspectives. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, Vol. 14. No. 3, 274-282.

KIRJOITTAJAT

Kristiina Haarjärvi-Väyrynen, PsL. On työskennellyt perheneuvolapsykologina 30 vuotta, joihin vuosiin on sisältynyt lasten ja nuorten tutkimukset ja hoidot sekä vanhempien ja koko perheen tukeminen pari- ja perheongelmissa. Lisäksi hän on toiminut työnohjaajana ja organisaatiokonsulttina lapsiperheiden ammattilaisille. Perheasioiden sovittelu, käräjäoikeudelle annettavat olosuhdeselvitykset ja täytäntöönpanosovittelut ovat kuuluneet hänen tehtäväkenttäänsä osana perheneuvolapalveluita. Psykologian ammatillinen lisensiaatitutkimus ”Lapsen tuska huoltoriidassa - Elämää vanhempien välissä” valmistui vuonna 2008. Viimeiset työvuodet ennen eläkkeelle jäämistä Kristiina Haarjärvi-Väyrynen toimi työterveyspsykologina Oulun Työterveydessä.

Virpi Lahtiharju, PsM, psykoterapeutti (et), lähes 30 v monipuolista työtä lapsiperheiden parissa kuten 7 vuotta Helsingin perheoikeudellisten asioiden yksikössä tehtävänä lapsen kuuleminen huoltoriidoissa. HUS/Hyks Lastenpsykiatrian vastaanoton psykologi 2011 alkaen.

Päivi Mäntylä-Karppinen, PsL, psykoterapian erityispsykologi, perheterapeutti (vet), perheneuvolatyössä 1978 alkaen, nyt Nurmijärven perheneuvolassa, lapsikeskeisen perheasiain sovittelumallin kehittäjä ja kouluttaja, asiantuntija-avusteisen tuomioistuinsovittelun kehittäjä, kouluttaja ja työnohjaaja. Lisensiaatintyö "Vanhemmuusidentiteettien konstruoituminen perheasiainsovittelukeskustelussa." (JY 1997). Valittiin vuoden psykologiksi 2014 sovittelutoiminnan kehittämistyöhön liittyen.

Esa Pursiainen, PsM, Perheneuvolapsykologi, psykoterapeutti (vet), kouluttajaryhmäpsykoanalyttikko, työnohjaaja, hallinto-oikeuden lastensuojeluasioiden asiantuntijajäsen. Perheneuvolatyössä 1991 – 2008 ja nyt työskentelee yksityisenä psykoterapeutina, kouluttajana ja työnohjaajana.

KIITOKSET

Tekstiä ovat kommentoineet psykologit Kristiina Muhonen, Marjo Myllymäki ja Hanne Toivola sekä Suomen Psykologiliiton sekä ammattieettinen lautakunta että oikeuspsykologien toimikunta. Kärjäjätuomari Anna-Kaisa Aaltonen on tarkastanut juridisen sisällön ja antanut korjausehdotuksensa. Muutos- ja lisäysehdotukset olemme huomioineet tekstiä viimeistellessämme. Suomen Psykologiliiton entinen vastaava psykologi Teemu Ollikainen toimi työskentelyn alussa kokousten koollekutsujana ja sihteerinä. Risto Karttunen, PsT, perheterapeutti, Tampereen perheneuvolan johtaja syksyyn 2016 saakka, osallistui alkuvaiheessa työryhmän työskentelyyn.